

ФІЛОСОФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Ситник Г.П.,

*доктор наук державного управління, професор, завідувач
кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління
національною безпекою Національної академії державного
управління при Президентові України,
Президент ГО “Академія національної безпеки”*

Орел М.Г.

*кандидат наук державного управління,
докторант кафедри глобалістики, євроінтеграції та
управління національною безпекою Національної академії
державного управління при Президентові України*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТИПІВ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ АНАЛІЗУ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті на основі системного аналізу чинників та мотивів ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи, яка, як правило, інтерпретуються ними як передумова набуття системою прогресивної динаміки її розвитку у постдестабілізаційний період, запропоновано розрізнати дестабілізацію трансформаційного, модернізаційного та еволюційного типу і на цій основі обґрунтована необхідність запровадження комплексного підходу щодо дослідження чинників, суб'єктів та цілей дестабілізації вказаної системи у контексті забезпечення національної безпеки, а також його складові.

Ключові слова: *суспільно-політична система, дестабілізація суспільно-політичної системи*

трансформаційного, модернізаційного та еволюційного типу, національна безпека, виклики та загрози національній безпеці.

THE CONCEPTUAL BASIS OF THE DIFFERENTIATION OF THE TYPES OF DESTABILIZING THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM AND ITS ANALYSIS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

In article on the basis of a systematic analysis of the factors and motives of the initiators of destabilizing the socio-political system, that are interpreted as a prerequisite of gaining by system of progressive dynamics of its development in postdestabilizing period, it is proposed to distinguish the destabilization of transformational, modernization and the evolutionary type. It is justified the necessity of introducing an integrated approach to the study of factors, subjects and goals of destabilization of the system in the context of national security and its components.

Key words: *public-political system, the destabilization of public-political system of transformational, modernization and evolutionary type, national security, challenges and threats to national security.*

Постановка проблеми. Виконаний нами аналіз свідчить, що до цього часу має місце досить неоднозначне трактування сутності характеристик функціонування соціальних систем, яке позначають поняттями “стабільність”, “нестабільність” та “дестабілізація”. Разом з тим варто погодитися з тими, які пропонують під суспільною стабільністю розуміти “стан суспільства, для якого характерна певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до ефективних та конструктивних дій”, який запобігає непродуктивним витратам ресурсів на подолання кризових явищ у суспільстві” [22, с. 671]¹, під політичною стабільністю – “стан політичної

¹ Зауважимо, водночас автор вказаного визначення в іншій роботі схиляється до думки, що під суспільною стабільністю необхідно розуміти “впорядковану певним чином систему, яка знаходиться у постійному динамічному розвитку, кожен з

системи суспільства, систему зв'язків між різними політичними суб'єктами, для яких характерні певна стійкість, єдність і цілісність, здатність до ефективності і конструктивності” [1, с. 631-632], а під дестабілізацією – порушення стійкого розвитку, перебігу якогось процесу [2]. Очевидно, в сучасних умовах стан суспільно-політичної стабільності радше є виключенням, ніж правилом, оскільки будь-яке суспільство перебуває під постійним впливом множини різноманітних та взємопов'язаних факторів (політичні вибори, зростання соціальної нерівності, кризові явища у фінансово-економічній системі, зовнішньополітичні впливи тощо), які породжують у суспільстві ті чи інші збурення (кризові явища) різної інтенсивності.

Загальновідомо, що з позицій теорії систем та теорії нестабільності (синергетики), при вивченні процесів, які відбуваються в соціальній системі та навколо неї, вказані вище характеристики, як правило, мають розглядатися у контексті спроможності системи забезпечити цілісність своєї структури, її здатність до виконання основних функцій, свій розвиток і повернення у вихідний стан після збурень, зумовлених впливом чинників зовнішнього і внутрішнього характеру. Крім того, дослідники часто акцентують увагу на тому, що соціальні системи є відкритими, нелінійними, а їх функціонування та розвиток, тісно пов'язані з процесами дестабілізації, які завжди мають політичні, економічні, соціальні та культурні (гуманітарні) характеристики (виміри) [3-10]. Крім того, деякі з них, як на наш погляд не без підстав, особливе значення надають ціннісному підтексту, який має місце в процесах дестабілізації соціальних систем [4; 6; 21]. Останнє пояснюється тим, що, як правило, представники політичних інститутів, пересічні громадяни, соціальні групи оцінюють будь які події, суб'єкти, процеси, об'єкти та пов'язані з ними чинники, наприклад, як загрозливі, як такі, що варті уваги, як бажані, чи ні тощо, а вказані оцінки в своїй основі

елементів якої є відносно самостійним і характеризується стійкістю, єдністю та цілісністю, але знаходиться в ієрархічній взаємодії з іншими елементами” [4, стр.107-108].

завжди містять світоглядно-ціннісні установки суб'єкта оцінювання.

Заслугове на увагу і пропозиція В.І. Катагарової, А.І. Байгушкіна та Н.В. Загладіна, які аналізуючи суб'єкти, об'єкти, мотиви і технології дестабілізації суспільства та держави крізь призму параметрів глобалізованого світу, а також можливості протидії дестабілізації, доходять висновку про доцільність введення в науковий обіг категорій “позитивна” та “негативна” дестабілізація [3]. У першому випадку йдеться про дестабілізацію, як передумову створення додаткових можливостей для переходу на більш перспективну модель розвитку суспільства, а в другому, про дестабілізацію, як передумову генерування такої ситуації нестабільності, яка в кінцевому рахунку призводить до соціального хаосу (вибуху) і, як наслідок, до повної структурної руйнації суспільства, як соціальної системи. У даному випадку варто зазначити, що як свідчить історичний досвід, коли дестабілізація суспільно-політичної системи ініціюється зовнішнім оточенням, то кризові явища, які внаслідок цього мають місце практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави, не обов'язково завершуються формуванням нової системи прогресивної за своєю суттю та адекватної завданням щодо захисту національних цінностей та національних інтересів. Крім того, акцентування уваги на “позитивних” та “негативних” вимірах дестабілізації суспільно-політичної системи дозволяє дещо під іншим ракурсом оцінювати й ті чи інші реформи у політичній, економічній та іншій сферах, особливо коли їх реалізація не забезпечена внутрішніми ресурсами².

² Традиційно відсутність ресурсів (фінансових, кадрових та інш.), необхідних для проведення реформ в Україні не зупиняє їх ініціаторів у продукуванні величезної кількості концепцій і стратегій щодо реформування суспільно-політичної системи та її складових. Звичайно, переважна їх більшість залишаються не реалізованими, що призводить до певного хаосу і, як наслідок – зниження ефективності в системах управління, оскільки, як правило, наявні організаційно-функціональні структури демонтуються, а створення нових не завершується. Проте найбільша проблема в тому, що відсутність необхідних для реформ ресурсів, зумовлює їх залучення із зовнішнього середовища і уникнути при цьому диктату з боку тих, які надають ресурси, неможливо (наприклад, умови їх надання, які і коли

З огляду на викладене вище актуальною для вирішення науковою проблемою є системний аналіз чинників дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті забезпечення національної безпеки в сучасних умовах державотворення.

Аналіз досліджень і публікацій. На актуальності системного аналізу чинників, суб'єктів, об'єктів, цілей, складових, методів, технологій дестабілізації суспільно-політичної системи акцентують увагу багато дослідників, серед них, зокрема: А. Байгушкін, Н. Загладин та В. Катагарова [3], О. Руденко [4], В. Солдатенко [5], А. Галкін [6;12], О. Москаленко [7], М. Шевченко та О. Давиденко [8], В. Ананійн, В. Горлинський та О. Пучков [9], А. Назаретян [10], А. Куликов [11], М. Новинська та І. Данилевич [12], М. Петров [13], В. Циганов [14], І. Панарін [15], О. Шевякін [16] та ін. Проте незважаючи на наукову цінність їх досліджень, як на наш погляд, до цього часу недостатньо вивченими залишається питання системного аналізу чинників та мотивів дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті пошуку адекватних рішень щодо реагування на виклики та загрози національній безпеці із-за дестабілізації вказаної системи.

Метою статті є системний аналіз чинників та мотивів дестабілізації суспільно-політичної системи, результати якого мають бути концентруальною основою для підготовки практичних рекомендацій суб'єктам забезпечення національної безпеки щодо пошуку адекватних управлінських рішень, спрямованих на зниження негативних наслідків дестабілізації вказаної системи в сучасних умовах державотворення.

Виклад основного матеріалу. Згідно теорії синергетики на тому чи іншому етапі розвитку суспільства, яке прийнято розглядати як один із типів соціальної системи, виникає стан біфуркації, тобто за певних умов виникають

реформи проводити). Тому системний аналіз наслідків проведення незабезпечених ресурсами реформ та падання зовнішньої допомоги у контексті реалізації життєво важливих національних інтересів вартий прискільки уваги українських дослідників.

точки переходу системи до нової якості. У цьому разі неминуче виникає ситуація, обмежена певними часовими межами, яка ідентифікується як процес дестабілізації системи. Оминути ці точки, в яких окрім того виникають різні альтернативи щодо подальшого розвитку системи, неможливо. Разом з тим, незважаючи на те, що синергетика дає загальне уявлення, як відбуваються зміни у суспільному житті, виявити та виконати системний аналіз всіх чинників та мотивів ініціаторів (суб'єктів) дестабілізації соціальної системи і на цій основі дати достовірний прогноз щодо можливого напрямку та параметрів її подальшого розвитку, навіть маючи у своєму розпорядженні перелік можливих альтернатив, досить важко. Це передусім обумовлено тим, що навіть незначна дія (не кажучи вже про взаємодію!) чинників зовнішнього чи внутрішнього характеру, а також ті чи інші зусилля ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи, спрямовані на досягнення поставлених ними цілей, які до того ж часто є латентними, можуть мати вирішальне значення для вибору траєкторії розвитку системи. І тільки з часом можна дійти висновку, чи була вказана траєкторія (альтернатива) оптимальною з огляду на забезпечення інтересів життєдіяльності і, відповідно, позитивної динаміки у розвитку соціальної системи, або ж, навпаки, вона вийшла на траєкторію розвитку, яка є реальною загрозою для природної сутності існування системи. При цьому варто зазначити, що проблема вибору оптимальної альтернативи розвитку для соціальної системи значно ускладнюється із-за внутрішньої суперечливості та часто непередбачуваності соціальних взаємодій її суб'єктів та елементів³.

³ Загальновідомо, що суспільство утворюють політична, економічна, соціальна та культурна (гуманітарна) підсистеми. Їх основою, як зазначає О.Руденко, є ціннісні підсистеми, які формують ціннісно-ідеологічні установки та визначають соціальні пріоритети суспільного розвитку, і пропонує таку ієрархію цих підсистем: свідомісна (ціннісна), політична, економічна, соціальна, та культурна (гуманітарна) [4, стр.108]. Проте при системному аналізі чинників та мотивів дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті забезпечення національної безпеки, напевно чи можливим є використання вказаної ієрархії. У даному випадку критерієм побудови ієрархії вказаних підсистем, яка необхідна для визначення пріоритетності першочергових управлінських рішень щодо реагування на загрози національній

Звичайно, історичний досвід переконливо свідчить, що певне чередування періодів спадів, застою, підйомів і навіть хаосу та деградації мали і можуть мати місце у будь-якому суспільстві. Це стосується як політичних, так і економічних, як соціальних, так гуманітарних (культурних) аспектів його розвитку, проте у будь-якому випадку, у процесі функціонування соціальної системи відбувається невинне формування нової реальності і вона вимушена переходити на новий рівень свого розвитку, передусім змінюючи свою організаційну структуру та цільові функції. Водночас залишається відкритим питання, а чи з'являться у суспільства нові можливості для свого динамічного та безпечного розвитку у всіх сферах своєї життєдіяльності, чи, навпаки, трансформаційні процеси призведуть до деградації суспільства і повної руйнації соціального організму? Очевидно, що актуальність отримання чіткої відповіді на це питання зростає, коли мають місце очевидні та цілеспрямовані дії тих чи інших ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи, що, безумовно, потребує відповідного реагування на них з боку суб'єктів забезпечення національної безпеки, інститутів громадянського суспільства суспільства та пересічних громадян.

Таким чином, комплексним завданням експертів та аналітиків, які працюють у сфері національної безпеки, є виявлення та системний аналіз чинників, а також постійний моніторинг мотивів і дій ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи, незалежно від "позитивного" чи "негативного" контексту вказаної дестабілізації, а також оцінювання адекватності реагування на них з боку суб'єктів забезпечення національної безпеки, інститутів громадянського суспільства суспільства та пересічних громадян. Навряд чи в межах однієї статті можливо охопити всю сукупність проблемних питань, пов'язаних з вирішенням цього завдання. Тому у даному випадку вважаємо за доцільне сконцентрувати свою увагу, на питаннях, вирішення яких, на наш погляд, має концептуальний характер.

безпеці, є рівень загроз, які акумулювалися (накопичилися) в тій чи іншій підсистемі.

З огляду на це перш за все варто вирізняти соціальні системи, де об'єктивно назріли досить очевидні та кардинальні суспільно-політичні реформи, але на заваді їх стоять корумповані або консервативно-традиціоналістські політичні режими. У такому випадку ініціаторами дестабілізації суспільно-політичної системи можуть бути суб'єкти, які переконані, що вони є носіями прогресивних ідей. Така дестабілізація дійсно може стати передумовою для зняття перепон на шляху нового типу соціальних і політичних відносин та модернізації економічної системи. Тобто, якщо після дестабілізації суспільно-політичної системи, вона вийде на траєкторію прогресивного розвитку, про що, наприклад, буде свідчити створення кращих умов для самореалізації громадян у всіх сферах їх життєдіяльності, зростання якості їх життя, зниження рівня соціальної нерівності, то будуть всі підстави стверджувати, про, так би мовити "позитивний" характер дестабілізації. Разом з тим, історичний досвід свідчить – досить часто, незважаючи на прогресивні цілі ініціаторів революційних змін (реформ), існує значний ризик, що дестабілізація суспільно-політичної системи може призвести до збройного громадянського конфлікту і навіть громадянської війни з усіма їх наслідками. Очевидно, що ризик зростає, коли цілі ініціаторів дестабілізації не відповідають об'єктивним потребам розвитку суспільства, не підтримуються ним, а фактично спрямовані на задоволення егоїстичних потреб ініціаторів.

Таким чином, у даному випадку дестабілізація суспільно-політичної системи, по-перше, передбачає неминучий громадянський конфлікт між ініціаторами радикальних змін, їх принциповими противниками та тими хто їх підтримує, а по друге, базовою передумовою виходу системи на траєкторію прогресивного розвитку після її дестабілізації є здійснення низки суспільно-політичних реформ, головною метою яких фактично є кардинальна трансформація суспільно-політичних відносин у всіх сферах суспільного життя. Тому з огляду на головну мету ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи (її трансформація у таку, де у постдестабілізаційний період будуть мати місце принципово інші суспільно-

політичні відносини) та революційні за своїм змістом завдання, виконання яких спрямоване на досягнення вказаної мети, таку дестабілізацію пропонується називати *дестабілізацію трансформаційного типу*. При цьому цілком можливим є те, що суб'єкти реформ та їх прихильники можуть і не досягти поставлених цілей, передумовою чого була ініційована ними дестабілізація суспільно-політичної системи, тобто система не вийде на траєкторію прогресивного розвитку і буде мати місце її подальша стагнація. У такому випадку, очевидно, що питання необхідності проведення радикальних змін, метою яких є по суті трансформація суспільно-політичної системи та набуття нею нової якості просто буде відтерміноване на певний час.

Принципово інший тип дестабілізації суспільно-політичної системи може мати місце, коли її ініціаторами є політичні сили, які перебувають на вершині політичної влади і головною метою яких є певна модернізація системи у контексті зміни тих чи інших векторів суспільного розвитку, тобто йдеться про спробу ініціювання реформування суспільно-політичної системи, так би мовити, “зверху”. Типовим прикладом була є звана “перебудова”, започаткована Горбачевим та його прихильниками в колишньому СРСР. Звичайно, у даному випадку ініціатори дестабілізації можуть мати щире бажання перевести соціальну систему на траєкторію прогресивного розвитку, тобто реалізувати модель суспільного розвитку, яка більш адекватна суспільним очікуванням, але вони можуть переслідувати й інші за своєю суттю корисливі цілі, наприклад, утриматися при владі або ж отримати вигоди економічного характеру.

Є також всі підстави стверджувати, що перехід від соціально орієнтованої економіки до неоліберальної передбачав використання технології дестабілізації економічних основ суспільно-політичної системи, які отримали узагальнену назву “шокова терапія”. У даному випадку ініціатори “шокової терапії”, наслідком чого була дестабілізація суспільно-політичної системи, мали за мету передусім отримання власних вигод. Для досягнення цієї мети перш за все необхідно було зруйнувати усталені соціальні

стереотипи поведінки населення, а завдання щодо переведення суспільно-політичної системи на більш прогресивну траєкторію свого розвитку, як показав час, було досить другорядним. Внаслідок цього після дестабілізації суспільно-політична система просто модернізувалася під потреби правлячої еліти, яка в свою чергу, наприклад, перетворювалася з апологетів побудови світлого комуністичного майбутнього в звичайних буржуа, а катастрофічне зростання соціальної нерівності та зубожіння населення набувало нечуваних темпів. Тому з огляду на мотиви ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи (модернізація системи для набуття нею певної динаміки розвитку у постдестабілізаційний період) та модернізаційні за своєю сутністю підходи щодо досягнення вказаної мети, таку дестабілізацію пропонується називати *дестабілізацію модернізаційного типу*.

I, нарешті, варто вирізняти дестабілізацію суспільно-політичної системи ініціаторами якої є прихильниками поступових, узгоджених за часом і ресурсами змін еволюційного характеру у всіх сферах суспільного життя. У даному випадку принциповою особливістю є те, що серед ініціаторів дестабілізації можуть бути як політичні сили, які перебувають на вершині політичної влади, так і їх опоненти, а також наявність певного суспільного консенсусу, тобто підтримки з боку суспільства доцільності тих чи інших реформ. Ці реформи розглядаються їх прихильниками, як необхідна умова пошуку додаткових можливостей для прогресивного розвитку та підвищення ефективності функціонування соціальної системи в умовах суттєвих змін зовнішніх та внутрішніх чинників, які визначають траєкторію розвитку суспільства. У даному випадку також існує певний ризик, що ініціатори дестабілізації не зможуть повністю досягнути поставлених цілей. Разом з тим чітке розуміння провладною елітою життєво важливих національних інтересів, адекватна оцінка можливих засобів та способів щодо їх реалізації, належна самокритичність та відкритість в оцінках результатів реформ, широка їх підтримка з боку інститутів громадянського суспільства та пересічних громадян,

дозволяють належним чином визначити основні вектори та стратегічні завдання реформування суспільно-політичної системи і, таким чином, уникнути ситуації її стагнації. З огляду на головну мету ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи (її реформування для набуття певної динаміки розвитку суспільно-політичних відносин у постдестабілізаційний період) та акцентування уваги передусім на еволюційних підходах щодо її досягнення, таку дестабілізацію суспільно-політичної системи доцільно вважати *дестабілізацією еволюційного типу*.

Є всі підстави стверджувати, що однією із закономірностей дестабілізації суспільно-політичної системи еволюційного типу є те, що якщо належного моніторингу результатів та уточнення параметрів реформ не буде, то скоріш всього її ініціатори попадуть у ситуацію, яку можна назвати зачарованим колом під назвою “реформи заради реформ”, тобто фактично у пастку, в якій буде набувати все більш очевидних обрисів реальна загроза деградації суспільства. У такому випадку ті чи інші цілі реформ поступово стають предметом само піару тих чи інших політиків, буде спостерігатися невпинне зниження можливостей соціальних механізмів, які забезпечують нормальне функціонування суспільства і врешті-решт їх катастрофічне руйнування стане неминучим, що в свою чергу може поставити на порядок денний питання про існування держави як такої⁴.

Таким чином, при аналізі суб'єктів, об'єктів, мотивів, цілей, технологій тощо дестабілізації суспільно-політичної системи, окрім доцільності запровадження оціночних категорій “позитивна” та “негативна” дестабілізація, не менш актуальним є й вирізнення певних типів вказаної дестабілізації. Вище було показано, що системний аналіз чинників та мотивів ініціаторів дестабілізації, а також їх цілей та підходів, які пропонуються використати ними для набуття прогресивної динаміки розвитку системи у

⁴Яскравим прикладом підтвердження сказаного є аналіз започаткованих реформ, того як вони здійснювалися та їх кінцевого результату в останні роки існування СРСР.

постдестабілізаційний період, доцільно розрізняти дестабілізацію суспільно-політичної системи трансформаційного, модернізаційного та еволюційного типу. На наш погляд, це дозволяє зробити певний внесок у розвиток методологічних основ дослідження взаємодії чинників, цілей, суб'єктів, технологій та можливих наслідків дестабілізації суспільно-політичної системи, незалежно від того має дестабілізація ознаки “позитивного” чи “негативного” характеру. Безумовно, вказані типи дестабілізації тісно пов'язані, наприклад, дестабілізація суспільно-політичної системи, яка на початковому етапі з огляду на проголошені наміри та здійснені перші кроки мала чіткі ознаки модернізаційного типу, може в подальшому набути ознак трансформаційного типу і навіть еволюційного типу. Це значною мірою залежить не тільки від щирості намірів та політичної волі ініціаторів дестабілізації, а й наявних у їх розпорядженні ресурсів (матеріальних, фінансових, силових та інших) і, безумовно, ступеня підтримки суспільством трансформаційного, модернізаційного чи еволюційного розвитку суспільства.

Вище ми не акцентували увагу на тому, що серед ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи, можуть бути й зовнішні сили, тобто суб'єкти міжнародних відносин, які переслідують свої егоїстичні цілі, зокрема, інші держави (групи держав), транснаціональні компанії, фінансові інститути, інші юридичні особи, а за певних умов навіть фізичні особи, які створюють з цією метою ті чи інші організації (фонди, трасти тощо). В сучасному глобалізованому світі поза межами держави завжди знайдуться як прихильники, так і противники ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи, і далеко не факт, що вони не переслідують деструктивні для подальшого розвитку національної суспільно-політичної системи цілі. Наприклад, це може бути бажання актуалізувати нові проблеми суспільного розвитку, нав'язати державі свою волю, змусити її змінити вектори свого політичного та економічного розвитку. Очевидно, що у такому випадку “негативний”

характеру дестабілізації суспільно-політичної системи і її наслідків для суспільства не викликає сумніву⁵.

В цілому ж стратегії та технології, які використовують зовнішні суб'єкти для підриву суспільно-політичної стабільності та ініціювання соціальної кризи в тій чи іншій країні, які, як правило, сьогодні поєднують цивілізаційний та геополітичний підходи, заслуговують окремої уваги, оскільки вони дозволяють не тільки більш повно осягнути сутність зовнішньої політики держави, а й наслідки цієї політики для неї, проте межі цієї статті не дозволяють це зробити. Те ж саме можна стверджувати й щодо дослідження передумов доцільності штучної ініціації тих чи інших кризових ситуацій, оскільки намагання зберегти стабільність суспільно-політичної системи за будь-яку ціну може призвести до втрати динаміки її розвитку, а зміни на краще передбачають подолання саме таких ситуацій та мобілізацію потенціалу й єднання суспільства на шляху пошуку перспективних шляхів розвитку.

Будь яка соціальна система тісно пов'язана з середовищем свого існування і водночас має досить високий ступінь самодостатності відносно свого середовища існування, на що акцентують увагу багато дослідників, зокрема Т. Парсонс [17]. Суспільство немов би виростає з нього, функціонує у ньому, а результати його розвитку, в свою чергу, змінюють середовище. Вказана обставина обов'язкова має бути врахована при системному аналізі чинників та мотивів дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті забезпечення національної безпеки. Перш за все варто акцентувати увагу на тому, що у процесі розвитку суспільно-політичної системи одночасно відбуваються структуризація та розвиток середовища шляхом внесення до нього певного порядку. Цей порядок можна розглядати як передумову забезпечення стійкості певним чином зорієнтованих

⁵ У цьому контексті цікавою є думка одного із кращих економістів світу Е.Райнерта, який працював з урядами 80 країн, який стверджує що вільний ринок перетворює Україну в аграрну країну, а розмови про кредити та вимоги МВФ є дуже деструктивні, оскільки те, що робить з Україною МВФ, дуже нагадує йому те, що відбувалося в країнах Латинської Америки в 1980 роках.

елементів середовища, одним із елементів якого є соціальна система. При аналізі стійкості соціальних систем В. Могілевський пропонує виділяти три рівні вказаного порядку, а саме [18]:

нижній, моральний рівень, який структурується категоріями (нормами), морального порядку, що є визначальними для певного суспільства (релігія, суспільна мораль, у тому числі загальні уявлення суспільства про добро і зло та моральні заборони, історичні традиції, національні звичаї, співвідношення між індивідуалізмом і колективізмом тощо);

середній, юридичний рівень, який структурується нормами права;

верхній, концептуальний рівень, який вибудовує певну концепцію розвитку суспільства (фіксує програму та цілі розвитку, механізми їх досягнення, необхідні ресурси тощо).

Очевидно, що моральні категорії (норми) є фундаментальними, оскільки саме вони визначають менталітет суспільства, покладені в основу його самоідентифікації. Ці ж норми визначають загальні вимоги (уявлення) щодо соціальних інститутів, надають суспільству унікальних рис і тому їх руйнація в процесі дестабілізації суспільно-політичної системи є реальною загрозою остаточного розпаду соціальної системи і тотальної деградації суспільства. Саме тому стабільність ціннісної підсистеми має розглядатися в контексті ціннісно-ідеологічних установок і може визначатися як базова орієнтуюча та спрямовуюча складова суспільної стабільності [4].

Юридичний рівень формує правовий простір і вносить ще один елемент упорядкування в середовище життєдіяльності кожного індивіда, соціальних груп, суспільства в цілому та державних інститутів, оскільки правові норми, зокрема, закріплюють поняття добра та зла, створюють вузли своєрідної мережі, у якій функціонують елементи соціальної системи (індивіди, суспільні групи, соціальні інститути тощо).

На концептуальному рівні політичною елітою, яка перебуває при владі, встановлюється співвідношення

загального та індивідуального, яке в сконцентрованому вигляді оформлюється у кінцевій меті (сенсі) життєдіяльності суспільства. Ця мета, як правило, передбачає відповідь на ключові питання стосовно власності на засоби виробництва й визначає базові орієнтири суспільного розвитку. Ступінь керованості середовищем функціонування суспільства і самим суспільством зростає в міру просування по рівнях указаної ієрархії знизу-вгору. На нижчому, моральному рівні виконання вимог порядку є певною мірою добровільним, але вже на другому, юридичному рівні правові норми накладають досить жорсткі обмеження на свободу дій як кожного члена суспільства, так і представників держави. Щодо верхнього концептуального рівня, то він є організуючим для діяльності першого та другого рівнів, а отже, і всієї соціальної системи. На цьому рівні політичною елітою формується кінцева мета та відповідна політична програма (стратегія) суспільства. Всі члени суспільства, як правило, зобов'язані працювати над досягненням зазначеної мети.

Історичний досвід свідчить – недостатній розвиток і структурованість будь-якого із зазначених рівнів, зокрема, наявність суперечностей у цінностях на кожному рівні і принципах щодо їх захисту, а також неузгодженість цілей між рівнями призводить до незворотних процесів, наслідком чого є руйнація середовища існування індивіда, соціальної групи чи суспільства в цілому, що, зрештою, може призвести навіть до розпаду держави, диференціації суспільства за етнічними, ідеологічними та іншими ознаками, або того чи іншого одночасно. У контексті сказаного варто акцентувати увагу на тому, що визначальним принципом забезпечення розвитку суспільно-політичної системи має бути пошук суспільної злагоди щодо вирішення тих чи інших проблемних питань, зокрема щодо пріоритетів суспільно-політичних та соціально-економічних реформ. Часто ці реформи, незважаючи на об'єктивну необхідність їх проведення, значною мірою руйнують усталені традиційні цінності та ідеологічно-світоглядні уявлення про безпеку життєдіяльності як на рівні окремого індивіда, так і суспільства в цілому. При цьому відсутність національної злагоди щодо вказаних пріоритетів

часто є наслідком наявності серед різних соціальних груп і в політичній еліті держави різних уявлень щодо безпекових параметрів політичної, економічної, соціальної та культурної (гуманітарної) стабільності суспільства, в основі яких завжди присутній певний ціннісний підтекст. Останнє є принципово важливим при ідентифікації загроз, які можуть виникати при дестабілізації суспільно-політичної системи та виборі адекватних рішень щодо реагування на них. Це, наприклад, може бути зростання корупції, ймовірності виникнення етнічних і регіональних конфліктів, зниження ефективності використання наявних можливостей для безпечного розвитку суспільства.

Таким чином, оскільки збурення, які виникають у суспільно-політичній системі є поштовхом для її самозбереження та самовдосконалення, то постійний моніторинг та оцінка цих збурень у контексті забезпечення безпечного розвитку системи, є обов'язковою при прийнятті тих чи інших рішень ініціаторами дестабілізації суспільно-політичної системи. Разом з тим це означає, як стверджують деякі дослідники, що коли соціальна система перебуває у стані розвитку, її стабільність передбачає, що всі збурення і процеси, які впливають на неї, не спроможні її змінити суттєво, а лише є поштовхом для самозбереження та самовдосконалення [19], а коли має місце підтримка стабільності, то це дозволяє системі перебувати у стані рівноваги, який може забезпечуватися лише за умови, якщо внутрішні або зовнішні параметри цієї системи змінюються не суттєво протягом відносно тривалого проміжку часу, значимого для системи [20].

Як на нашу думку, самозбереження та самовдосконалення соціальної системи навряд чи можливе без зміни її структури та функцій навіть в умовах еволюційного розвитку, не кажучи вже про умови реформування та трансформації системи головною ціллю яких як раз і є самозбереження системи, шляхом самовдосконалення, адекватного реагування і пристосування до змін умов зовнішнього середовища. Крім того, якщо метою підтримки стабільності соціальної системи є досягнення

перебування її у стані рівноваги, то про який стан постійного розвитку може йти мова, оскільки стан рівноваги фактично тотожний ситуації стагнації (застою) у розвитку системи. Зрештою, розвиток суспільства відбувається завдяки тому, що зміна тієї чи іншої підсистеми соціального організму зумовлює зміну його інших підсистем. Саме це робить соціальний організм високоорганізованою системою зі зворотними зв'язками, здатною до саморозвитку та самовдосконалення, а найважливішими елементами, взаємодія яких певною мірою й створює соціальний організм, є механізми соціальної активності особи та суспільства⁶, соціальної диференціації суспільства на соціальні групи та їх інтеграції у складні комплекси соціальних зв'язків, соціальної організації суспільства, а саме диференціації його життєдіяльності на певні соціальні інститути та інтеграції цих інститутів у складні сукупності інституціональних соціальних зв'язків, соціального управління суспільством⁷ [21].

Досліджуючи чинники дестабілізації суспільно-політичної системи необхідно враховувати, що для неї, як і для будь-якої соціальної системи, існують певні порогові величини політичного, економічного, соціального та гуманітарного (культурного) характеру, перевищення яких може зруйнувати структуру системи або унеможливити виконання її головних функцій, які визначають сенс її існування. При цьому важливим є також аналіз взаємодії чинників, які можуть підсилювати або нейтралізувати вплив один одного. Тому необхідно постійно здійснювати моніторинг чинників, які характеризують спроможність суспільно-політичної системи виконувати функції, що на неї покладаються, у період її дестабілізації. Передусім це стосується функцій щодо

⁶ Функціонування цього механізму передбачає практичну реалізацію схеми: соціальні цінності – ціннісні орієнтації – потреби – інтереси (усвідомлені потреби) – мотиви (спонування до діяльності) – цілі, яких належить досягти внаслідок цієї діяльності – рішення розпочати діяльність – дії, тобто діяльність, спрямована на задоволення потреб.

⁷ Цьому механізму притаманні управлінські параметри виміру відповідних соціальних явищ і процесів, тому він тісно пов'язаний з механізмами соціальної організації та соціальної активності і в ньому визначальна роль відіграють державно-управлінське рішення.

забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, захисту основ конституційного ладу, дотримання процедур забезпечення правонаступності влади, а також спроможності впливу на параметри, від яких залежить рівень соціального збурення, оскільки різні за рівнем соціального збурення ситуації, мають різний потенціал загроз безпеці людини та суспільству.

Тому для оцінки вказаних загроз доцільно виділяти певні рівні соціального збурення, що можуть мати місце при дестабілізації суспільно-політичної системи. Серед них, наприклад, можна вирізняти *стабільний стан* (майже ідеальний стан, характерний для початку дестабілізації), *соціальний сплеск*, причиною якого може бути різке погіршення ситуації в одній із сфер суспільного життя, *соціальну напруженість*, яка є наслідком розповсюдження серед населення невдоволення існуючим порядком речей (зростання цін, корупції, безробіття тощо), *структурну кризу*, коли виникає криза окремих ланок управління, а у керівництва відсутня чітка програма дій щодо зниження загроз безпеці суспільства, *режимну кризу*, коли незадоволеність ситуацією у населення переноситься на ставлення до значною мірою деморалізованих органів державної влади і виникає реальна загроза порушення цілісності соціальної системи⁸. Режимна криза передвісник *соціального вибуху*, коли відбувається повне руйнування владних структур, повалення силовим шляхом існуючого політичного устрою, а боротьба за владу, як правило, приводить до громадянської війни. При цьому зростання рівня соціального збурення не обов'язково може проходити через всі стадії, оскільки чим більший дискомфорт відчуває

⁸ В умовах режимної кризи може наступити безладдя в тих чи інших регіонах, в основній масі населення може проявлятися почуття агресивності, а наслідки перебігу подій та їх розвиток важко передбачувати. Реальною стає загроза руйнування владних структур, повалення силовим шляхом існуючого політичного устрою і навіть громадянської війни. За таких умов ситуація часто виходить із під контроль, як це було, наприклад, в Грузії, де процес приходу до влади демократичних сил законним шляхом, продовжився протистоянням в Осетії та Абхазії, а закінчився вбивством законно обраного президента Грузії З.Гамсахурдія.

населення у процесі дестабілізації суспільно-політичної ситуації, тим більше проявляється почуття розгубленості та пригніченості характерне для ситуації соціальної напруженості, яка може швидко трансформуватись в режимну кризу, для якої характерною є агресивність населення.

Вищевикладене свідчить про необхідність запровадження комплексного підходу щодо дослідження чинників, суб'єктів та цілей дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті забезпечення національної безпеки, основними складовими якого мають бути:

по-перше, застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, оскільки це дозволяє врахувати з системних позицій низку факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток соціальної системи;

по-друге, врахування того, що сьогодні відбуваються суттєві зміни пріоритетів у структурі виробництва, де визначальною стає власність на інтелектуальні здобутки, знання, інформацію, відкриття, наукомісткі технології;

по-третє, розуміння того, що сучасні системи забезпечення національної безпеки складаються із досить складних та взаємопов'язаних політичних, економічних, правових, інформаційних, культурно-цивілізаційних, технічних та інших підсистем;

по-четверте, врахування результатів філософсько-політологічного та правового аналізу процесу забезпечення безпеки суспільства та держави, а також досліджень нормативно – ціннісної та етичної суті вказаного процесу⁹.

У процесі практичної реалізації вказаного підходу варто також враховувати, що визначальними факторами, які сьогодні справляють вплив на безпечний розвиток соціальної

⁹ Дослідження нормативно – ціннісної та етичної суті процесу забезпечення безпеки дозволяють визначити етичні межі щодо вибору пріоритетів, засобів і способів забезпечення безпеки. Так, у тріаді "безпеки людини – безпека суспільства - державна безпека" їх співвідношення може бути різним залежно від динаміки та наслідків дестабілізації суспільно-політичної системи, зокрема, якщо внаслідок дестабілізації виникне громадянський конфлікт, який може перерости у збройний, то пріоритет має належати державній безпеці, оскільки на перший план висуваються завдання щодо збереження цілісності, суверенітету та конституційного ладу в країні.

системи є: стійка тенденція до зростання ролі екологічних факторів у житті людства; усвідомлення економічної природи проблем, які накопичилися в біосфері та вимагають для успішного розв'язання спільних зусиль світового співтовариства; необхідність врахування під час розробки стратегії безпечного розвитку суспільства еволюційних законів функціонування й розвитку природи та суспільства; важливість вибору такої стратегії національного розвитку, за якої досягається гармонізація екологічних, соціальних, економічних, політичних та гуманітарних взаємовідносин; врахування не тільки культурно-історичних особливостей національного розвитку, а й основних складових і характеристик міжнародної безпеки; зростання динаміки змін загальнолюдських, національних, класових, групових та особистісних інтересів і ціннісних орієнтацій, що спостерігається на державному, регіональному та глобальному рівнях міжнародних відносин. Очевидно, що вказані чинники мають перебувати в центрі постійної уваги при дослідженні процесів дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті її можливих наслідків для національної безпеки. Те ж саме стосується виявлення та оцінювання ініціаторів дестабілізації, їх мотивів і цілей, незалежно від її типу (трансформаційна, модернізаційна чи еволюційна) та характеру ("позитивна" чи "негативна").

Висновки.

1. Результати виконаного системного аналізу чинників, мотивів та цілей ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи, дозволили дійти висновку про доцільність її диференціації на дестабілізацію еволюційного, модернізаційного та трансформаційного типу.

2. При дослідженні передумов, перебігу та наслідків дестабілізації суспільно-політичної системи важливим є застосування системного підходу при оцінюванні політичних, економічних, соціальних та гуманітарних (культурних) аспектів формування нової системи та їх ціннісного контексту для будь якого типу дестабілізації (еволюційного, модернізаційного чи трансформаційного).

3. При виявленні та системному аналізі чинників і мотивів ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті забезпечення національної безпеки окремої уваги заслуговують цілі, стратегії і технології підриву суспільно-політичної стабільності, які можуть використовувати зовнішні сили для цілеспрямованого генерування соціальної кризи.

4. Оскільки розвиток суспільно-політичної системи передбачає структуризацію середовища її існування шляхом внесення до нього певного порядку, його можна розглядати як умову забезпечення стійкості системи. При цьому доцільно виділяти три взаємопов'язані рівні порядку: моральний рівень, юридичний рівень та концептуальний рівень, недостатній розвиток і структурованість яких призводить до процесів, наслідком яких є руйнація середовища існування системи. Тому порушення взаємоузгодженості щодо пріоритетів розвитку і структурованості між цими рівнями є своєрідною ахілесовою п'ятою суспільно-політичної системи, що зумовлює необхідність першочергової уваги при аналізі мотивів ініціаторів дестабілізації системи.

5. При дестабілізації суспільно-політичної системи необхідно здійснювати моніторинг порогових величин політичного, економічного, соціального та гуманітарного характеру, перевищення яких може унеможливити виконання головних функцій системи, передусім щодо забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, захисту конституційного ладу, дотримання процедур забезпечення правонаступності влади, а також спроможності впливу на рівні соціального збурення, серед яких найбільш небезпечними для цілісності суспільно-політичної системи є рівень, який ідентифікується як режимна криза, коли незадоволеність ситуацією у населення переноситься на ставлення до органів державної влади та соціальний вибух, коли відбувається руйнування владних структур і повалення існуючого політичного устрою, що, як правило призводить до громадянської війни.

6. Дослідження дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті забезпечення національної безпеки

зумовлює використання комплексного підходу, основними складовими якого є: застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу; врахування зміни пріоритетів у структурі виробництва; розуміння того, що сучасні системи забезпечення національної безпеки складаються із взаємопов'язаних політичних, економічних, правових, технічних та інших підсистем; врахування результатів філософсько-політологічного та правового аналізу процесу забезпечення безпеки суспільства та держави і досліджень нормативно – ціннісної та етичної суті вказаного процесу, а також факторів, які сьогодні справляють визначальний вплив на безпечний розвиток соціальної системи.

Перспективи подальших досліджень полягають в науковому дослідженні ситуацій, коли одночасно мають місце трансформаційний, модернізаційний та еволюційний тип дестабілізації суспільно-політичної системи, які мають як позитивний, так і негативний характер, а також пошук оптимальної організації взаємодії складових системи при її дестабілізації в інтересах забезпечення національної безпеки. Важливими є також пошук критеріїв, які б дозволяли ідентифікувати “позитивну” і “негативну” дестабілізацію суспільно-політичної системи, ініційовану зовнішніми силами.

Список використаної літератури

1. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядн. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенко]. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
2. Большой толковый словарь русского языка. – 1-е изд-е: СПб.: Норинт. – С.А. Кузнецов. 1998.
3. Факторы и акторы дестабилизации: опыт прошлого и современность. Авторский коллектив: А.И. Байгушкин, Н.В. Загладин. Отв. ред. В.И. Катагарова. – М.: ИМЭМО РАН, 2011 – 121 с.

4. Руденко О.М. Дефініції суспільної стабільності в державному управлінні / О.М. Руденко // Стратегічні пріоритети – 2009. – №3 (12). – 2009. – С. 101-109.

5. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В.Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

6. Галкин А.А. Стабильность и изменение сквозь призму культуры мира / А.А. Галкин // Полис. – 1998. – № 5. – С. 119-120.

7. Москаленко О.М. Конфліктно-консенсусна парадигма регулювання суспільно-політичних відносин : дис. ... канд. політ.наук / О.М. Москаленко. – К., 2000. – 186 с.

8. Шевченко М.М., Давиденко О.Г. Поняття “суспільно-політична стабільність”: смисловий простір державно-управлінського змісту / М.М. Шевченко, О.Г. Давиденко // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 14. – С.49-54.

9. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів [текст]: [монографія] / В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков та ін. / За заг. ред. В.О. Ананьїна. – К.: ІСЗЗІ НТУУ “КПІ”, 2009. – 271 с.

10. Назаретян А. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории (синергетико-психологическое прогнозирование) / А. Назаретян. – 2-е изд. – М. : Мир, 2004. – 367 с.

11. Куликов А.С. Новые вызовы и угрозы стабильности в России – прогноз и меры по их нейтрализации и противодействию [Електронний ресурс] Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.

12. Стабильность в современном обществе: Сравнительный анализ / [Галкин А.А., Новинская М.И., Данилевич И.В. и др.]; под общ. ред. А.А. Галкина. – М. : Весь мир, 2000. – 363 с.

13. Петров М.Н. Механизмы государственных переворотов: историко-теоретическое исследование / М.Н. Петров; Под общей ред. А.Е. Тараса. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005 (Коммандос). – 304 с.

14. Цыганов В.В. Медиа-ненависть / В.В.Цыганов. – К.: Альфа Реклама, – 2016. 108 с.
15. Панарин И.Н. Мир после кризиса, или Что дальше? / И.Н. Панарин – СПб.: Питер. – 2011. – 240 с.
16. Шевякин А.П. Как убили СССР. “Величайшая геополитическая катастрофа“ / А.П.Шевякин. – М.:Яуза-прес. – 2012. – 480 с.
17. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л.А. Седов, А.Д. Ковалев]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 280 с.
18. Могилевский В.Д. Динамические системы: технологии трансформации и разрушения / В.Д. Могилевский // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – 2002. – № 1. – С. 86-99.
19. Иванов В. Политическая социология / В. Иванов, Г. Семигин. – М. : Мысль. – 2000. – 283 с.
20. Бурдов В. Экономическая теория развития общества : в 2 т. / В. Бурдов [ред. Смолин В.Д.]. – СПб, 2005. – Т. 1. – 2005. – 220 с.
21. Матвієнко В.Я. Соціальні технології: моногр. – К.: Укр. пропілеї, 2001. – 446 с.
22. Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
23. Райнерт Э. МВФ сегодня делает с Украиной похожее на то, что происходило с Латинской Америкой в 1980-х [Электронный ресурс] газета “День”. – Режим доступа : <http://hvylya.net/interview/economics2/erik-raynert-mvf-segodnya-delaet-s-ukrainoy-pohozhee-na-to-cho-proishodilo-s-latinskoy-amerikoy-v-1980-h.html>.

